

O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va Sport Ishlar Vazirligi

O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat Instituti

Musiqi nazariyasi fanidan

KURS ISHI

Mavzu: Metr va ritm.

*Bajardi: "Xalq ijodiyoti" fakulteti
"V J R" yo'nalishi
I bosqich talabasi
Shomurodov X.*

Tekshirdi: Qodirova X.

TOSHKENT - 2014

Reja:

I. Kirish

II. Asosiy qism

A) Metr va ritm. Metr, trakt, o'lchov

B) Metr turlari. Oddiy metrlar. Oddiy taktlarda cho'zimlarning guruhlanishi.

C) Murakkab metrlar. Murakkab taktlarda cho'zimlarning guruhlanishi.

D) Ritm. Sinkopa. Cho'zimlarning erkin ravishda bo'linishi

III. Xulosa.

IV. Foydalanilgan adabiyotlar.

Kirish.

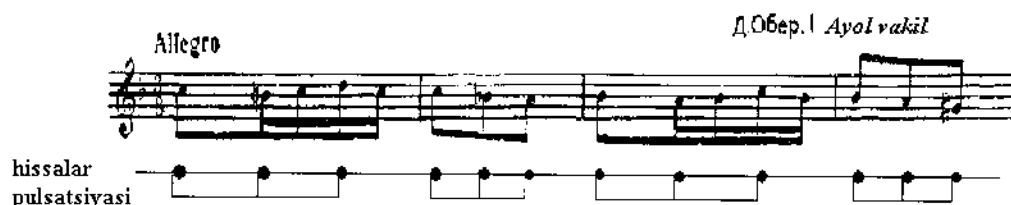
Mazkur qoida va an'analar xalq (Klassik musiqada) hamda mumtoz asrlar davomida vujudga kelgan tajribasi natijasida vujudga kelgan. Har qanday musiqani cholg'u sozida ijro etish yoki kuylash uchun musiqaning elementar nazariyasini bilish muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun, mazkur fanni o'qitish dastlab musiqa asarlarini ijro etish va ulardagi mavjud tovush va intervallar munosabatlari borasidagi bilimlarni o'zlashtirishni qamrab oladi. Har qanday shakl va mazmundagi musiqa rang-barang tarkibiy qismlardan tashkil topadi va musiqa nazariyasi – musiqaning elementar nazariyasi, garmoniya, musiqa asarlari tahlili, polifoniya va cholg'ushunoslik singari bir necha tarmoqlarga ajraladi. Musiqa asarlarida shakl va mazmun bir-birini to'ldiruvchi unsurlar sifatida muhim ahamiyatga egadir.

METR VA RITM

Metr. Takt. Ulchov.

Musiqani tinglayotganimizda biz, beixtiyor yoki ongli ravihda, bir maromda boshimizni boshlaymiz. Bunday xarakatlarni o'ziga jalb etadigan, bizga "buyruq" beradigan, musiqaning chayqash, qo'limzni silkitish, oyog'imiz bilan erni tepkilashni *pulsatsiyasi* (tomirning bir tekis urishi) undaydi. Pulsatsiya – bu bir tekis ravishda urib turadigan zarblardan iborat jarayondir.

Musiqada pulsatsiya zarblariga *hissa* deyiladi. Hissa vaqtga bog'liq sanash birligidir. Bu birlik tovush cho'zamlari bilan o'lchanadi.

Masalan, 21- misoldagi kuyning hissalarini sakkiztaliklarga teng,

21

22

Alla marcia e molto marcato

E. Grig. "Per Gunt" suitasi
"Tog qiroli gorida"

pp sempre staccato pp

22-misolda har bir hissaning cho'zimi chorakka barobar

Musiqada *hissalarning bir tekis kelishi* metr¹ jarayonini hosil qiladi.

Hammaga ma'lumki, har bir so'zda urg'u berilgan va urg'udan xoli bo'lgan bo'g'inlar mavjud. So'zlar ketma-ketligida urg'uli va urg'usiz so'z bo'g'inlarining qay vaqtda kelishi ahamiyatga ega emas. She'r tuzilishida, aksincha, bunga katta e'tibor berilib, urg'uli va urg'usiz so'z bo'g'inlarini muayyan bir tartibga keltirish talab qilinadi. Bu tarzda tartib metr deb ataladi.

Kuy yangrashida ham ayrim hissalar urg'usi bilan, ya'ni qattqlik xususiyati bilan ajralib turadi. Musiqada urg'uning o'zini *aktsent*² (>), aktsentga ega hissani *kuchli*, aktsent tushmaydigan hissani *kuchsiz hissa* deb ataydi. Shundan kelib chiqadiki, musikiy *metr* – bu kuchli va kuchsiz hissalarining bir tekis almashinib turishidir.

Aktsentning roli birorta tovushni boshqa tovushlardan ajratib ko'rsatishdir. Kuchli hissaga tushgan aktsent uning og'ir hissaliqligini yanada ta'kidlaydi. Metrni aniq his qildiradigan ana shunday aktsent *metrik aktsent* deb ataladi. Muntazam ravishda keladigan aktsent kuy xarakatlarini tartibga soladi. Metrik aktsent osongina va samimiy ravishda idrok qilinadigan raqs, marsh, ommaviy va ommabob qo'shiq janrlari, klassik musiqa asarlariga xosdir.

Odatda, kuchli hissa bir necha kuchsiz hissalaridan so'ng qaytariladi. Masalan:

Agar kuchli hissa bitta kuchsiz hissadan keyin kaytarilsa – *ikki*

¹ Metr – (yunoncha metron) – me'yor, o'lchov

² Aktsent – (lotincha accentus: ad –birorta narsaga ya'qinligini bildiradigan old ?o'shimcha, cantus - ashula aytish)

hissali metr, ikkita kuchsiz hissalaridan so'ng qaytarilsa – *uch hissali metr* hosil bo'ladi.

Ikkita kuchli hissaning oralig'iga *takt* deyiladi. Takt metrning o'lchov birligi hisoblanib, hamisha kuchli hissadan boshlanadi. Nota yozuvida taktlar nota yo'lini ko'ndalangiga kesib o'tadigan *takt chizig'i* bilan ajratiladi. Takt chizig'idan so'ng yoziladigan birinchi nota yoki pauza kuchli hissadir.

Har bir taktni tashkil qiladigan hissalar soni va ularning cho'zimi nota yozuvida kasrsimon raqam bilan ifodalanadi. Unga *o'lchov* deb nom berilgan. O'lchovning ustki raqami takt (metr)dagi hissalar sonini, pastki raqami har hissaning cho'zimini ko'rsatadi. Masalan: 2/4 o'lchov – har bir takt ikkita hissaga ega, har bir hissa choraktalik cho'zimi bilan o'lchanadi. O'lchov asarning faqat birinchi qatorida kalit va kalit belgilaridan so'ng qo'yiladi. Kuchli hissadan boshlanadigan takt to'liq taktdir. Ba'zi asar *to'liqsiz taktdan*, ya'ni *kuchsiz hissadan boshlanuvchi taktoldi* dan boshlanadi. Bunday asarlarning ohirgi takti ham to'liqsiz bo'lib, taktoldi bilan birga to'liq taktni tashkil etadi.

Alla o'tbek xalq qoshigi

Metr turlari. Oddiy metrlar. Oddiy taktlarda cho‘zimlarning guruhlanishi

Metr turlarini takt ichidagi kuchli hissalarining soniga qarab ajratadi. *Bitta kuchli hissaga ega takt oddiy metrning ko‘rsatkichidir. Ikkita, uchta va undan ortiq kuchli hissani o‘z ichiga olgan takt murakkab metr* hisoblanadi.

Oddiy metr (yoki oddiy takt, yoki oddiy o‘lchov) deb bitta kuchli hissani o‘z ichiga olgan metrga deyiladi.

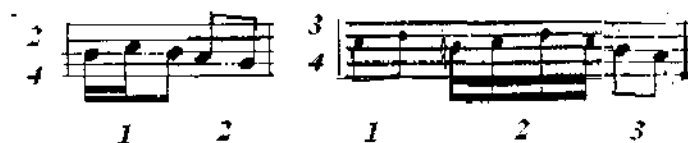
Oddiy metrlar ikki yoki uch hissadan tashkil topgan metrlarga ajraladi va quyidagi o‘lchovlarda o‘z ifodasini topadi:

oddiy ikki hissali o‘lchovlap – $\frac{2}{2}$, $\frac{2}{4}$, kamdan-kam $\frac{2}{8}$, $\frac{2}{16}$.

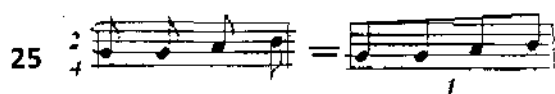
$\frac{2}{2}$ o‘lchov alla breve deyiladi va o‘rniga belgi qo‘llaniladi.

oddiy uch hissali o‘lchovlar – $\frac{3}{2}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{3}{8}$, kamdan-kam $\frac{3}{16}$.

Nota yozuvini o‘qish jarayonini osonlashtirish maqsadida taktdagi mayda (bayroqchali) cho‘zimlari takt hissalarini cho‘zimiga teng

bo‘ladigan alohida guruhlarga birlashtiriladi. Shunday qilib, takt hissalarini soniga qarab, oddiy o‘lchovli taktlarda bitta, ikkita yohud uchta cho‘zimlar guruhi hosil bo‘lishi mumkin.

Pauzalar nota cho‘zimlaridek

hissalarga bo‘ysunib guruhlanadi.

Murakkab metrlar. Murakkab taktlarda cho‘zimlarning guruhlanishi

Murakkab metr ikkita va undan ortiq oddiy taktlarni birlashtirish natijasida hosil bo‘ladi.

Murakkab taktdagi kuchli hissalarining soni uni tashkil etuvchi oddiy metrlar sonidan kelib chiqadi. Masalan: $2/4+2/4+2/4=6/4$ – bu degani, oltita chorakdan iborat taktda uchta aktsentli hissa mavjud. Bilamizki, to‘liq takt faqat kuchli hissadan boshlanadi. Shunday ekan, keltirilgan misoldagi aktsentli hissalaridan birinchisi eng kuchli hissadir. Qolgan ikkitasi unga nisbatan sal kuchsizroq bo‘ladi. Shuning uchun ular ***nisbatan kuchli hissalar*** deb ataladi.

Murakkab metrlar uch xilda bo‘ladi: ***bir turdagi murakkab metrlar***, ***aralash metrlar*** va ***o‘zgaruvchan metrlar***.

Bir turdagi murakkab metrlar, o‘z navbatida, ikki hissali va uch hissali metrlarga ajraladi.

Murakkab ikki hissali metrlar oddiy ikki hissali metrlar

qo‘shilishi natijasida hosil bo‘ladi. Ulardan to‘rt hissali metr (2ta hissa+2ta hissa) ko‘p qo‘llaniladi – $4/4$, $4/2$, $4/8$. $4/4$ o‘lchovi **C** belgi bilan ham belgilanishi ham mumkin.

$$4/2=2/2+2/2$$

$$4/4=2/4+2/4$$

$$4/8=2/8+2/8$$

Murakkab uch hissali metrlar oddiy uch hissali metrlar qo'shilishi natijasida hosil bo'ladi. Ulardan olti hissali (3+3) va to'qqiz

hissali (3+3+3)metrlar keng tarqalgan : 6/4, 6/8; 9/4, 9/8.

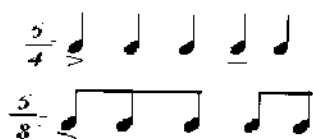
27

$$6/4=3/4+3/4.$$

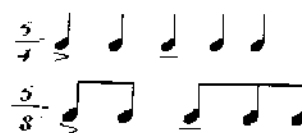
$$6/8=3/8+3/8$$

Aralash metrlar ikki va uch hissali metrlar qo'shilishi natijasida hosil bo'ladi. Ulardan besh hissali metrlar (3+2 yoki 2+3) ko'proq uchrab turadi:

28

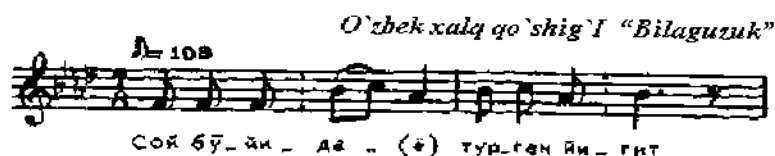
$$5/4=2/4+3/4; 5/8=2/8+3/8$$

$$5/4=3/4+2/4; 5/8=3/8+2/8$$

Yetti hissali metrlar (2+2+3; 2+3+2; 3+2+2) kamdan kam uchraydi.

29

O'zgaruvchan metr musiqa asari davomida o'zgarib turadigan metrga aytiladi. O'zgaruvchan metr tekis va notekis almashinadilar. Tekis, ya'ni vaqti-vaqti bilan almashinadigan metrning o'lchovlari kalit yonida ketma-ket joylashgan ikkita kasr raqam bilan ifodalanadi.

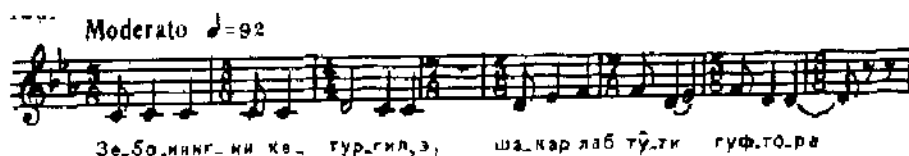
30 Latish
xalq qo'shig'i

Notekis almashinadigan metrning o'lchovlari har bir o'zgarish yuz berganda takt boshida qo'yiladi.

Murakkab taktda cho'zimlarning guruhlanishida uni tashkil qiladigan oddiy o'lchovlar alohida guruh bo'lib, bir biridan ravshan

31 Toshkent maqomi
"Gulyor Shahnoz"
III- qism "Chavandoz"

ayrilishi zarur. Oddiy o'lchovli guruhchalarda, yuqorida aytilgandek, mayda cho'zimlarni guruhlash qoidalariga rioya qilish lozim.

Ritm. Sinkopa. Cho'zimlarning erkin ravishda bo'linishi

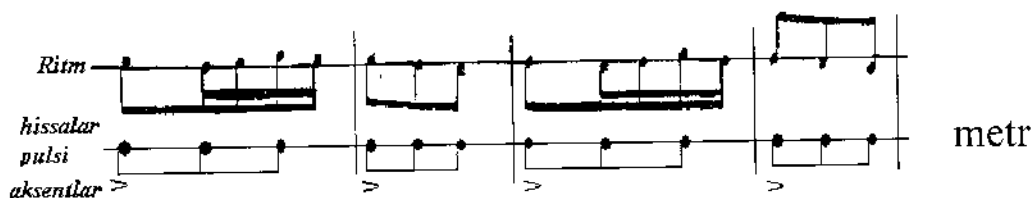
Ritm³ – bu metr asosida uyushtirilgan tovush cho'zimlarining izchilligi.

«Ritm» so'zi tartibga solingan, to'g'ri uyushtirilgan harakatni bildiradi. Bunday harakatning tashkillashtirish vositasi sifatida metrik aktsentlari xizmat

qiladi.

Demak,

ritmning

asosidir. Masalan: quyida 21- misolda keltirilgan kuyning ritm, metr va metrik aktsentlarining o'zaro ta'siri quyidagicha sxematik tasvirda ko'rsatilgan:

³ Ritm – (grekcha ρυθμός) - oqim

Ritmik harakat jarayonida metrik aktsentlardan tashqari tayanch rolini *ritmik aktsentlar* xam bajo keltirishi mumkin. Ritmik aktsentlar takt cho‘zimlari orsida eng yirik cho‘zimli tovushda paydo bo‘ladi. Chunki davomli tovushlar og‘ir, aktsenti bor, tayanch tovush sifatida his etiladi. Mayda cho‘zimdagi tovushlar esa qisqa, engil bo‘lib yirik cho‘zimli tovushlarga tomon intiladi.

Takt kuchli hissasidagi tovushning cho‘zimi yirikroq bo‘lishi samimiy holatdir. Bunday holda metr (kuchli hissa) va ritm (yirik cho‘zim) aktsentlari bir-biriga to‘g‘ri keladi.

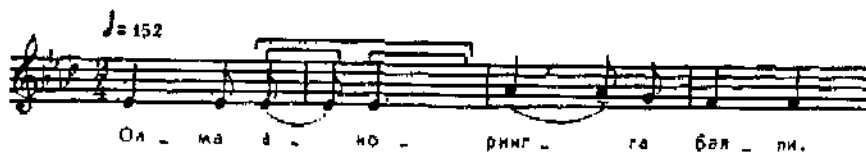
Metr va ritm aktsentlarining bir-biriga to‘g‘ri kelmasligiga *sinkopa* deyiladi.

Sinkopaning yaqqol jihatlari – 1) kuchsiz hissada olingan tovushning yangrashi keyingi kuchli hissada ham davom etilishi; 2) kuchli hissaga pauzaning to‘g‘ri kelishi; 3) kuchsiz xissalarga ataylab aktsent berilishi.

Sinkopalar o‘rnashgan loyi bo‘yicha *taktaro*, *takt ichida* va *hissa ichidagi* sinkopalarga ajraladi.

Taktaro sinkopa – bir taktning kuchsiz hissasida yozilgan nota

33 O‘zbek xalq
qo‘shg‘i
“Olma anor”
ikkinchi bir

taktning kuchli hissasidagi xuddi shunday nota bilan liga orqali bogʻlanadi:

Takt ichidagi sinkopa – taktning kuchsiz va kuchli hissalaridagi notalar liga bilan bogʻlanadi yoki ularning qoʻshilishidan hosil boʻlgan

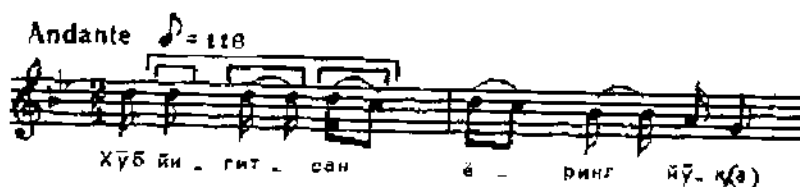
34 Oʻzbek xalq
qoʻshgʻi
"Choʻyandi"
bitta umumiy

chuzimdagi nota bilan yoziladi:

Hissa ichidagi sinkopa – hissaning kuchli kismi choʻzimi boʻyicha kuchsiz qismidan qisqaroq boʻladi:

35 Oʻzbek xalq
qoʻshigʻi
"Chamannor"

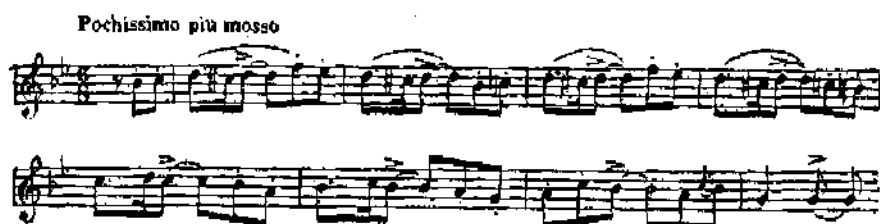

36 Oʻzbek xalq
qoʻshgʻi
"Qari navo"

Kechikib qoluvchi sinkopa - taktning kuchli hissasida pauza qoʻyiladi

Kuchsiz xissalarga ataylab aktsent berilishi – asarning janri yoki mazmuniga bog‘liq bo‘ladi.

37 N.Rimskiy-Rorsakov.
"Shahrizoda" III-

Musiqada asosiy cho‘zimlarining ikkita teng maydaroq cho‘zimga bo‘linishi cho‘zimlarning *asosiy bo‘linishi* deb aytiladi. Asosiy cho‘zimlarning istalgan (ikkitaga emas) teng qismlarga bo‘linishi *erkin bo‘linishidir*.

Birorta asosiy cho‘zimning uchta teng maydaroq cho‘zimga bo‘linishi natijasida *tritol* hosil bo‘ladi.

To‘rtta qismga bo‘linadigan cho‘zim beshta teng qismga bo‘linsa – *kvintol*, oltitaga – *sektol*, etti taga – *septol* hosil bo‘ladi.

40

Sakkizta qismga
bo'linadigan cho'zim
to'qqizta teng qimsga
bo'linsa – *novemol*,
o'ntaga – *detsimol* paydo
bo'ladi.

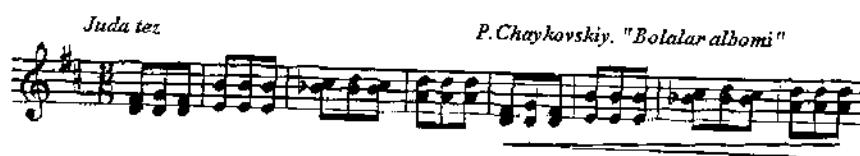
Nuqtasi bor cho'zimlar asosan uchta teng maydaroq cho'zimlarga bo'linadi. Agar nuqtali cho'zim uchta emas, ikkita teng qismga bo'linsa – *duol*, to'rttaga – *kvartol* hosil bo'ladi.

41

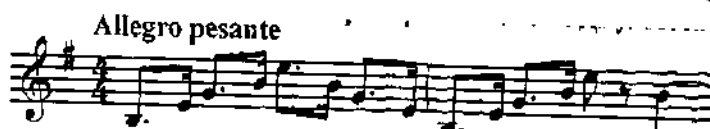
Bir tekis ritm – bir hil cho'zimlardan iborat ritmik shakl.

42

*Punktirli ritm*⁴ – nuqtali cho'zimlarni o'z ichiga olgan ritmik

43 S. Prokofyev.
Rmeo va Julyetta"

shakl.

Sinkopali ritm – sinkopasi mavjud ritmik shakl.

Ritm musiqaning asosiy ifodali vositalardan biri bo‘lib (kuy va garmoniya bilan baravar), uning jonli sur‘atidir. Ritmning ifodaliligi turli xarakterdagi harakatlar bilan bog‘liq. Tantanali yurish, jizzaki raqs, xotirjamlik yoki ehtirosli hayajonlik musiqasi ahamiyatli darajada ritm vositalari yordamida yaratiladi. Ritm metr bilan birgalikda har qanday kuyning janr xususiyatlarini aniqlaydi. Shuning uchun, valsni polkadan, marshni alla kuyidan ajrata olish qiyin ish emas.

Xulosa.

Intervall va uning aylanmalarito'liq bo'lmagan tonika uchtovushligi. Intervall - ladning V- pog'onasida tuzilgan to'rt tovushli akkorddir. Tersiya bo'yicha joylashgan ushbu akkordning tuzilishi major va garmonik minorda bir xil. Intervall aylanmalari davriyaning rivojlanishida katta rol o'ynaydi. Intervall aylanmalarining qo'llanilishi bas ovozi yo'nalishida xilma-xillikni yaratadi. Akkordning bas tovushi bo'yicha D₇ning aylanmalari ajratiladi. Agar akkordning bas ovozida tersiya joylashgan bo'lsa, bunday akkord kvintsektakkord deb ataladi. Bas ovozida kvinta tovushi joylashganda bu akkord terskvartakkord deb nomlanadi; agar bas ovozida septima tovushi joylashgan bo'lsa, bu akkord sekundakkord deb ataladi. Aylanmalarning nomlanishi bas bilan septima, bas bilan asosiy tovush orasidagi intervallardan kelib chiqadi. Dominantkvintsektakkordning belgilanishi - D₆₅. Bas ovozida VII pog'ona bo'lib, akkord prima, kvinta, septima kuy holatida bo'lishi mumkin.

ADABIYOT

1. *Azimova O.N.* Garmoniya. Nazariy kurs. T., 2000.
2. *Akbarov I.A.* Musiqa lug'ati. Maxsus muharrir T.B.G'ofurbekov. 2- nashri, T., 1997.
3. *Alekseev B.* Zadachi po garmonii. M., 1982.
4. *Vaxromeev V.A.* Musiqaning elementar nazariyasi. T., 1983.
5. *Dubovskiy I, Evseev S, Sposobin I, Sokolov* «Garmoniya darsligi». T., 1987 Kurs teorii muziki. Muharrir A.L.Ostrovskiy. L., 1978.
6. *Zelinskiy V.* Kurs garmonii v zadachax. M., 1971.
7. *Krasinskaya L., Utkin V.* Elementarnaya teoriya muziki. M., 1983.
8. *Mojjevelov B.* Melodii dlya garmonizatsii. L., 1982.
9. Muzikalniy ensiklopedicheskiy slovar. Bosh muharrir *G.A.Keldish*. M., 1990.
10. *Mutli. A.* Sbornik zadach po garmonii. M., 1986
11. *Myasoedov A.* Uchebnik garmonii M., 1980
12. Osnovi teoreticheskogo muzikoznaniya. Muharrir *M.I.Roytershteyn*. M., 2003.
13. *Ostrovskiy L.A.* Metodika teorii muziki i solfedjio. L., 1970.
14. *Parsegova. A.P.* Muzikalnaya forma. T., 2007.
15. *Raximov Q.* Musiqaning elementar nazariyasi. Ma'lumotnoma. T., 2007.
16. *Skrebkova O., Skrebkov S.* Xrestomatiya po garmonicheskomu analizu. M, 1978.
17. *Sposobin I.V.* Elementarnaya teoriya muziki. M., 1985.
18. *Sposobin I.V.* Musiqa shakli. T. 1985.
19. *Tyulin Yu.N.* Uchebnik garmonii. M., 1988.